

RODNA RAVNOPRAVNOST U VISOKOM OBRAZOVANJU

Koncepti, prakse i izazovi

Za izdavača
Bora Babić, direktorka

Zbornik priredile
Dragica Vujadinović
Zorana Antonijević

Recenzentkinje
Vladislava Gordić Petković
Adriana Zaharijević

RODNA RAVNOPRAVNOST U VISOKOM OBRAZOVANJU

Koncepti, prakse i izazovi

Urednice

Dragica Vujadinović
Zorana Antonijević

AKADEMSKA KNJIGA
NOVI SAD

**Ključni koraci ka
rodnoj ravnopravnosti**

Štampa ove publikacije je podržana u okviru projekta „Ključni koraci ka rodnoj ravnopravnosti“, koji sprovodi Agencija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena (UN Women), uz finansijsku podršku Evropske unije. Stavovi u ovoj publikaciji pripadaju isključivo autorima i autorkama, i ne predstavljaju nužno stavove UN Women, Ujedinjenih nacija, ili bilo koje druge organizacije pod okriljem Ujedinjenih nacija.

SADRŽAJ

Predgovor (Dragica Vujadinović, Zorana Antonijević) RODNA RAVNOPRAVNOST U VISOKOM OBRAZOVANJU: FEMINISTIČKI IZAZOV ZA 21. VEK	IX
--	----

I

KRITIČKI PRISTUP VISOKOM OBRAZOVANJU IZ RODNE PERSPEKTIVE

Marina Hughson RODNOST I PROIZVODNJA ZNANJA NA POLUPERIFERIJ: PRAVO NA IZVRSNOST?	3
Jeff Hearn MEN AND MASCULINITIES IN ACADEMIA, HIGHER EDUCATION AND SCIENCE: APPROACHES, APPLICATIONS, AND ACTIONS	27
Ana Kolarić PEDAGOGIJA I AKTIVIZAM: OSVRT NA ESEJE ADRIJEN RIČ O OBRAZOVANJU	47

II

URODNJAVANJE VISOKOG OBRAZOVANJA I ISTRAŽIVANJA: IZAZOVI PRAKSE I MOGUĆNOSTI INSTITUCIONALIZACIJE U EVROPSKOM KONTEKSTU I SRBIJI

Liisa Husu GENDER EQUALITY IN NORDIC ACADEMIA: ADVANCES AND CHALLENGES	63
Veronika Tašner, Milica Antić Gaber EDUCATIONAL MERITOCRACY AND GENDER EQUALITY IN SLOVENE ACADEMIA	75

Lilijana Čičkarić

RODNE NEJEDNAKOSTI U NAUČNIM ISTRAŽIVANJIMA 87

III

RODNA RAVNOPRAVNOST, DISKRIMINACIJA I SEGREGACIJA U VISOKOM OBRAZOVANJU U SRBIJI: KRITIČKI OSVRT

Jelena Čeriman, Irena Fiket

RAZUMEVANJE KONCEPTA RODNE RAVNOPRAVNOSTI U
NORMATIVNOM OKVIRU VISOKOG OBRAZOVANJA U SRBIJI 101

Ankica Šobot

RODNA SEGREGACIJA U VISOKOM OBRAZOVANJU NA PRIMERU
SRBIJE 121

Valentina Janev, Sanja Vraneš

SPROVOĐENJE POLITIKE RODNE RAVNOPRAVNOSTI U
ORGANIZACIJAMA ISTRAŽIVANJA I RAZVOJA: STUDIJA SLUČAJA
IZ SRBIJE 135

Marija Babović, Branka Drašković, Ivanka Popović

RODNE STRUKTURE, POLITIKE I KULTURE U ORGANIZACIJAMA
VISOKOG OBRAZOVANJA: KVALITATIVNO ISTRAŽIVANJE NA
DRŽAVNOM I PRIVATNOM FAKULTETU U BEOGRADU 153

Karolina Lendák-Kabók

ETNICITET I ROD: (NE)VIDLJIVE PREDRASUDE U AKADEMSKOJ
ZAJEDNICI U SRBIJI 173

IV

URODNJAVANJE DISCIPLINA I RODNOST KAO DISCIPLINA

Svetlana Tomić

STUDIJE SRPSKE KNJIŽEVNOSTI: MIT O URODNJAVANJU VIŠEG
OBRAZOVANJA 189

Tatjana Đurić Kuzmanović

FEMINISTIČKA EKONOMIJA I RODNE STUDIJE U SRBIJI:
MOGUĆNOSTI I IZAZOVI 207

Daša Duhaček

IZAZOVI U PRAKSAMA INSTITUCIONALIZACIJE I IZVOĐENJA
ŽENSKIH STUDIJA 223

Isidora Jarić

JAVNI I SKRIVENI KURIKULUMI RODNIH STUDIJA U SRBIJI (1978–2018)
I NJIHOVO INTEGRISANJE U SISTEM VISOKOG OBRAZOVANJA 235

V

**TEORIJSKA I STRATEŠKA PITANJA URODNJAVANJA
PRAVNIČKOG OBRAZOVANJA**

Zorica Mršević

JURISPRUDENCIJA I FEMINIZAM 253

Susanne Baer

EQUALITY ADDS QUALITY: ON UPGRADING HIGHER EDUCATION
AND RESEARCH IN THE FIELD OF LAW 267

Marijana Pajvančić

INTEGRISANJE RODNE PERSPEKTIVE U PRAVNE STUDIJE – PRIMER
USTAVNOG PRAVA 287

Dragica Vujadinović, Nevena Petrušić

NEOPHODNOST URODNJAVANJA STUDIJSKIH PROGRAMA PRAVA I
PRAVNIČKIH PREDMETA 303

Dragica Vujadinović, Tanasije Marinković, Ljubinka Kovačević

POSTIZANJE RODNE RAVNOPRAVNOSTI NA PRAVNOM FAKULTETU
UNIVERZITETA U BEOGRADU – NACRT AKCIONOG PLANA 325

BIOGRAFIJE AUTORKI I AUTORA RADOVA 351

RODNA SEGREGACIJA U VISOKOM OBRAZOVANJU NA PRIMERU SRBIJE¹

Abstract: This text is aimed at the analysis of horizontal and vertical gender segregation in higher education, in Serbia. This phenomenon is to be observed by using relevant literature as well as current statistical data. Gender characteristics connected with the choices of faculty and scientific disciplines were the subject of the investigations which were conducted at the end of the 1980s. Furthermore, the aggregate picture of several generations of highly educated women and men in Serbia were shaped by Census data and it has been used for highlighting gender differences which have existed during the 20th and at the beginning of the 21th century.

For a comparative approach in terms of the situation in Serbia, we found relevant the analysis of the indicators which have been applied in the exploration of gender segregation in higher education in the European Union (EU) member states. The differences between women and men regarding their presence in certain educational domains verify horizontal gender segregation. Even though in Serbia, starting with generations of the late 1960s, the percentage of women among doctor graduates had been higher than the percentage of men, vertical gender segregation was recorded through the ratio of female employees in higher education.

The fact that gender segregation in higher education exists in countries which have achieved the highest standards regarding gender equality, verifies its resistance, as well as the complexity of resolving it.

Keywords: gender inequality, higher education, gender specific educational fields, academic staff, Serbia

1. Uvod

Visoko obrazovanje predstavlja jednu od centralnih tema rodne ravnopravnosti zbog njegove nedvosmislene važnosti kao faktora pozitivnih promena koje su se odvijale u pogledu unapređivanja položaja žena u društvu i njihove emancipacije. Taj

¹ Tekst je rezultat rada na projektu „Istraživanje demografskih fenomena u funkciji javnih politika u Srbiji“ (47006), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Vlade Republike Srbije.

obrazovni nivo je postao češća odlika ženske nego muške populacije. Na nivou EU28, u 2016. godini 38,7% žena životne dobi od 35 do 44 godine imalo je visoko obrazovanje, dok je muškaraca u istoj dobi s fakultetskom diplomom bilo 32,3%.² Prema podacima popisa stanovništva iz 2011. godine, u Srbiji je 24,6% žena u dobi između 35 i 39 godina i 20,9% u dobi između 40 i 44 godine imalo diplome višeg ili visokog obrazovanja. Udeo visokoobrazovanih u muškoj populaciji iznosio je 16,7% odnosno 15,6%.

Međutim, u kontekstu savremenih tendencija unapređivanja rodne ravnopravnosti iskristalisalo se pitanje rodne segregacije u visokom obrazovanju. Ono se odnosi na položaj žena u naučnoistraživačkom radu, u oblasti razvoja i tehnologija, mogućnosti karijernog napredovanja i njihove podzastupljenosti na odgovornim i rukovodećim pozicijama (European Commission 2005). Suočavanje s rodnom segregacijom u visokom obrazovanju predmet je konkretnih politika u mnogim evropskim zemljama. U pristupu Evropske komisije napravljen je zaokret, pa je fokus prebačen na institucionalnu transformaciju, umesto obezbeđivanja direktne podrške ženama (GenPort 2017, 1). Posebno mesto zauzimaju konkretni načini putem kojih se obezbeđuje i reguliše rodna ravnopravnost u nauci, inovacijama i visokom obrazovanju (Baltic Consortium 2018).

Kristalisanje rodne segregacije u visokom obrazovanju u okviru politike EU usmerene ka unapređivanju rodne ravnopravnosti govori o važnosti ovog pitanja. Otuda i potreba da se sagleda aktuelno stanje u Srbiji, i to putem analize relevantnih statističkih pokazatelja.

Obrazovne rodne specifičnosti u Srbiji bile su predmet socioloških istraživanja još krajem 1980-ih i početkom 1990-ih godina (Blagojević 1991; Milić 1994). Pored prepoznavanja rodne segregacije u obrazovanju, uspostavljen je teorijski okvir na kojem je utemeljeno objašnjenje uslovljenosti rodnih razlika u obrazovnim karakteristikama i nejednakosti između žena i muškaraca određenog obrazovnog nivoa.

Nepovoljan položaj visokoobrazovanih žena u pogledu realizacije profesije posledica je delovanja mehanizama koji su proizvod društvene strukture, institucionalnih i neinstitucionalnih prepreka na nivou profesija i organizacija, ali i faktora što se tiče individualnopsihološkog nivoa (Blagojević 1991, 113). U uslovima preovladavanja tradicionalnog obrasca podele rodnih uloga, u kojima su svakodnevne obaveze, briga o članovima porodice i kućni poslovi pretežno „ženske“ aktivnosti, suštinske prepreke i ograničenja dolaze iz te sfere. Položaj žene u porodici vidi se kao faktor marginalizacije žena (Blagojević 1991, 126).

Obrazovanje jeste doprinelo unapređenju društvenog položaja žena u Srbiji, ali rodno specifični izbori oblasti obrazovanja i zanimanjima proizveli su negativne efekte. Ti modeli ponašanja uspostavljeni su prema „(...) kulturno nasleđenom obrascu

² Preuzeto sa: https://eige.europa.eu/gender-statistics/dgs/indicator/ta_educ_attain_rate__edat_lfse_03/datatable

patrijarhalne diskriminacije i segregacije ženskog pola, koji se prenosi kroz proces socijalizacije u porodici i izvan nje“, a održavaju se „pod uticajem jednog dubljeg globalnog determinističkog sklopa, koji proizvodi uslove za reprodukciju obrasca, a potom i konkretne uslove pod kojima se odlučuje u konkretnim individualnim slučajevima“ (Milić 1994, 53). Taj obrazac i mehanizmi delovanja najpre su se uspostavili na nivou srednjeg obrazovanja, a potom su uobličavali i socioprofesionalnu strukturu visokoobrazovanih žena.

Širenje višeg i visokog obrazovanja, započeto među ženama rođenim 1950-ih, odlikuje se izrazitom usmerenošću ka humanističkim i društvenim naukama, porastom zastupljenosti u prirodnim i medicinskim naukama, dok je u slučaju tehničkih fakulteta evidentna veća usmerenost muškaraca (Šobot 2014, 102–105). Zastupljenost visokoobrazovanih žena povećavala se u narednim generacijama.

Ovaj tekst usmeren je na sagledavanje rodne segregacije u visokom obrazovanju na osnovu podataka popisa stanovništva i statistike obrazovanja Republičkog zavoda za statistiku. Analiza horizontalne segregacije odnosi se na žene i muškarce koji su tercijarno obrazovanje stekli tokom prve dve decenije 21. veka. Vertikalna dimenzija obuhvata rodnu diferenciranost u ukupnoj akademskoj populaciji, nezavisno od vremena završavanja fakulteta i sticanja zvanja doktora nauka.

2. Rodna segregacija u visokom obrazovanju kao opšti fenomen – situacija u EU

Rodna segregacija u visokom obrazovanju, kao aktuelno pitanje rodne ravnopravnosti u savremenim demokratskim društvima, javlja se u državama različitog socioekonomskog i kulturnog konteksta. Postoje neke opšte odlike koje se tiču uslovljenosti i načina njene manifestacije.

Specifičnosti položaja žena i muškaraca u pogledu aktivnosti i obaveza koje se tiču porodice utiču na nejednake pozicije što se tiče realizacije profesionalne karijere. Žene naučnice moraju mnogo više da rade kako bi se dokazale i izložene su stresu jer se usled nedostatka društvenog kapitala preterano oslanjaju na ljudski kapital (Gupta, Kemelgor, Fuchs & Etzkowitz 2004, 41). Muški put podrazumeva potpunu posvećenost istraživanju, oslanja se na ranija postignuća i isključivo se identifikuje s naukom, a takav način za ženu nosi mnogo teškoća zbog njenih potreba za različitim identitetima i ograničenjima koje nose brak i porodica (Ibid, 54). Pored toga, naglašeno je da je položaj žena u nauci teži nego visokoobrazovanih žena u nekim drugim profesijama. One su u većoj meri pogođene prekidom izgradnje karijere u određenim životnim fazama, a pri povratku se suočavaju s negativnim iskustvom jer su najčešće socijalno izolovane i usamljene.

Teškoće usklađivanja porodičnog života i profesije reflektuju se na sveukupnu poziciju u pogledu zaposlenosti i mogućnosti napredovanja. Rodne nejednakosti u

pristupu elitnim institucijama i specijalizacijama proizvode razlike u ekonomskoj moći visokoobrazovanih žena i muškaraca (Charles & Bradely 2006, 574).

Visoko obrazovanje je bitan faktor pozicije na tržištu rada, kao i faktor koji utiče na individualne životne tokove i mogućnosti uspostavljanja određenih životnih stilova i kvaliteta života (Reimer & Pollak 2009, 416). Nejednake pozicije visokoobrazovanih žena i muškaraca produkuju negativne efekte na ekonomski položaj žena, kao i na mogućnosti i načine funkcionisanja u određenim životnim fazama i u različitim sferama života.

Rodne specifičnosti u izboru oblasti unutar kojih se stiče visoko obrazovanje za posledicu imaju nejednakosti na tržištu rada i rodnu razliku u zaradama (Barone 2011, 157–158). Osim na relaciji humanističke i osnovne nauke, rodna segregacija uspostavljena je i unutar njih, s obzirom na to koliko su konkretne discipline orijentisane ka brizi odnosno ka tehnicima, što je univerzalna karakteristika evropskih država bez obzira na njihove ekonomske i političke različitosti (Ibid, 169). Žene su znatno brojnije u profesijama u kojima je veća naglašenost sfere brige, a muškarci u onima u kojima je akcenat na sferi tehnike. Države se međusobno razlikuju u stepenu prezaštupljenosti ili podzaštupljenosti žena i muškaraca u konkretnim profesijama, ali postoji znatan stepen stabilnosti u pogledu raširenosti i načina manifestacije ovog fenomena. Održavanje rodniha specifičnosti uslovljeno je ne samo uticajem rodniha stereotipa na izbore već i time što su kulturne norme inkorporirane u racionalne razloge koji se zasnivaju na oceni mogućnosti i prepreka (Ibid, 171). Snaga uticaja tržišta rada pokazala je da se ni države koje su u kulturološkom pogledu najdalje odmakle u postizanju rodne ravnopravnosti nisu izborile s rodnom segregacijom u visokom obrazovanju.

Sva ograničenja koja stoje pred ženama negativno utiču na njihovu zaštupljenost u nauci i među predavačkim kadrom na fakultetima (European Commission 2012). Znatno je manji procenat žena među istraživačima, a još naglašenije među redovnim profesorima, od procenta žena koje su stekle zvanje doktora nauka. Žene doktori nauka, u poređenju s muškim kolegama, ređe obavljaju zanimanja koja imaju veći društveni ugled i povoljnije pozicije sa stanovišta visina zarade.

U 2014. godini, najmanji rodni jaz u prosečnim mesečnim zaradama³ zabeležen je u Sloveniji, gde su visokoobrazovane žene u proseku zarađivale 17,3% manje nego muškarci ovog obrazovnog nivoa. U Švedskoj, Norveškoj, Finskoj, ali i u Nemačkoj i Španiji rodni jaz u prosečnim mesečnim zaradama iznosio je nešto manje ili nešto iznad 20%. Najveće razlike bile su u Estoniji (33,9%) i Italiji (30,1%), a ne mnogo manje bile su u Poljskoj, Francuskoj i u Češkoj (blizu 30%).

³ Preuzeto sa: https://w3.unece.org/PXWeb2015/pxweb/en/STAT/STAT__30-GE__03-WorkAnd-economy/018_en_GE_GPG_Edu_r.px/table/tableViewLayout2/?rxid=57b6d944-8732-4639-96c9-9584d511039c

Rodna segregacija u visokom obrazovanju manifestuje se kroz horizontalnu i vertikalnu dimenziju, i u oba segmenta jasno je zastupljena u zemljama članicama EU28 (Macarie & Moldovan 2015). Ona je vidljiva u rodnim razlikama u izboru obrazovnih oblasti, kao i u razlici u zastupljenosti žena i muškaraca doktora nauka i njihove zastupljenosti među nastavnim osobljem u visokoškolskim ustanovama.

Prema Indeksu rodne jednakosti, uočava se stagnacija poboljšanja rodne ravnopravnosti tokom perioda 2005–2015. godina, ali zemlje članice se međusobno razlikuju u pogledu postignutog (EIGE 2017, 7). Više je postignuto kada je reč o učešću i sticanju tercijarnog obrazovanja, dok u pogledu rodne segregacije u posmatranom periodu gotovo da nije postignut nikakav napredak, i to je segment na kom je potrebno najviše raditi (Ibid, 29).

Specifičnosti društvenog razvoja država članica EU28 uslovile su i razlike u domenu znanja. Pored Danske i Švedske, indeks rodne jednakosti je iznad proseka za EU28 još u Belgiji, Luksemburgu, Holandiji, Irskoj, Francuskoj, Španiji i na Malti, dok je daleko veći broj država u kojima je on manji od prosečne vrednosti za EU (Ibid, 30). Najveći napredak u periodu 2005–2015, izražen u porastu indeksa u domenu znanja, zabeležen je na Kipru, zatim u Grčkoj, Luksemburgu i u Italiji, dok je u Velikoj Britaniji i u Nemačkoj došlo do pada.

Horizontalna dimenzija rodne segregacije na nivou EU28 ispoljena je u činjenici da je 2015. godine 43% devojaka studiralo u oblasti obrazovanja, zdravstva, socijalne zaštite, humanističkih nauka i umetnosti, dok je mladića bilo 21% (Ibid, 34). Države s najintenzivnijim rodnim jazom u tom pogledu bile su Finska, Estonija, Belgija, Danska i Irska, dok je on najmanji u Bugarskoj, Rumuniji i Italiji (Ibid, 35). Takođe, problem je i usporeno napredovanje tokom 2005–2015. u ublažavanju rodnog jaza kada je reč o sticanju tercijarnog obrazovanja u STEM oblastima (osnovne nauke, tehnologija, inženjerstvo i matematika).

3. Analiza rodne segregacije u visokom obrazovanju u slučaju Srbije

Rodna razlika izražena u tome što je broj žena koje su stekle tercijarno obrazovanje veći od broja muškaraca odlika je i generacija koje su fakultetske diplome sticale krajem prve i početkom druge decenije 21. veka. Nastavljena tendencija prema kojoj su devojke u većoj meri od mladića sklone sticanju tercijarnog obrazovanja nijednog trenutka nije prekinuta.

Analiza koja sledi zasniva se na broju diplomiranih studenata 2007, 2011. i 2016. godine. Izbor pomenutih vremenskih tačaka je slučajan, mada bi rodni odnos bio izražen na isti način i u nekim drugim godinama i ne bi bile narušene glavne karakteristike rodni osobenosti u pogledu sticanja visokog obrazovanja.

U sve tri posmatrane godine, među diplomiranim studentima broj devojaka veći je nego broj mladića (Tabela 1). Ta razlika je blago smanjena 2011. u odnosu na 2007. godinu, dok je smanjenje rodne razlike 2016. u odnosu na 2011. godinu gotovo zanemarljivo.

Rodna razlika u pogledu broja devojaka i mladića koji su stekli fakultetske diplome jednim delom je posledica činjenice da je i među upisanim studentima, tokom celokupnog perioda, veći broj devojaka nego mladića. Međutim, ta rodna diferenciranost naglašenija je u slučaju diplomiranih studenata, što govori o tome da mladići češće odustaju od sticanja tercijarnog obrazovanja.

Stope feminiteta⁴ u slučaju diplomiranih studenata primetno su veće nego kada je reč o upisanim studentima. U školskim godinama 2007/2008, 2011/2012. i 2016/2017, broj upisanih devojaka na 100 upisanih mladića iznosio je 124,2, zatim 126,1 i u poslednjoj godini posmatranja 127,5. Nadalje, broj devojaka koje su diplomirale bio je veći od broja muškaraca za nešto više od 50% u 2007, do 40% u 2016. godini, a razlika u broju upisanih iznosila je između 24% i blizu 28%.

Tabela 1. Broj diplomiranih devojaka na 100 diplomiranih mladića (sva tri stepena visokog obrazovanja), prema obrazovnim područjima, Srbija (2007–2016).

	2007	2011	2016
Ukupno	153,1	142,0	140,4
Obrazovanje	858,6	646,7	553,8
Umetnost i humanističke nauke	299,2	279,5	226,4
Društvene nauke, novinarstvo i informisanje, poslovanje, administracija i pravo	156,0	152,3	160,7
Prirodne i informacione nauke, matematika i statistika, informacione i komunikacione tehnologije	94,7	73,1	81,8
Inženjerstvo, proizvodnja i građevinarstvo	63,9	53,1	58,4
Poljoprivreda, šumarstvo, ribarstvo i veterinarstvo	77,8	82,6	88,8
Zdravstvo i socijalna zaštita	317,3	267,3	310,4
Usluge	67,7	110,4	100,3

Izvor: Izračunato na osnovu podataka statistike obrazovanja RZS

Izrazito je uočljiva rodna razlika u slučaju diplomiranih studenata prema obrazovnim područjima, a najintenzivnija je u slučaju onih što su fakultetske diplome stekli iz oblasti obrazovanja i iz oblasti inženjerstva, proizvodnje i građevinarstva (Tabela 1). U prvom slučaju razlika je naglašena u dominaciji broja devojaka, ispoljena brojem koji je osam i po puta veći nego broj mladića u 2007. godini. U 2016. raz-

⁴ Izražena kao odnos broja žena na 100 muškaraca

lika je manja i broj devojaka je pet i po puta veći od broja mladića, ali je i tada to bila najintenzivnija rodna diferenciranost u pogledu broja diplomiranih studenata.

Pored sfere obrazovanja, preovlađujuće ženske oblasti jesu umetnost i humanističke nauke, društvene nauke, novinarstvo, poslovanje, administracija i pravo, kao i zdravstvo i socijalna zaštita (Tabela 2). Udeo žena među diplomiranim studentima iz tih oblasti iznosio je oko 60% u slučaju društvenih nauka, novinarstva, ekonomije i prava, te do 76%, u slučaju onih što su diplomirali u oblasti zdravstva i socijalne zaštite.

Tabela 2. Preovlađujuće ženske obrazovne oblasti – procenat žena u odnosu na ukupan broj diplomiranih studenata, Srbija (2007–2016).

	Obrazovanje	Umetnost i humanističke nauke	Društvene nauke, novinarstvo i informisanje, poslovanje, administracija i pravo	Zdravstvo i socijalna zaštita	Usluge
2007	89,6	74,9	60,9	76,0	40,4
2011	86,6	73,7	60,4	72,8	52,5
2016	84,7	69,4	61,6	75,6	50,1

Izvor: Isto kao tabela 1.

Udeo žena među diplomiranim studentima prilično je stabilan u sve tri godine posmatranja, pri čemu ipak postoje manje oscilacije u izraženosti „feminizacije“ pojedinih oblasti. To se odnosi na obrazovanje, umetnost i humanističke nauke, u kojima je udeo žena među diplomiranim studentima u 2016. godini za oko pet procentnih poena manji nego 2007. godine.

Tabela 3. Preovlađujuće muške obrazovne oblasti – procenat muškaraca u odnosu na ukupan broj diplomiranih studenata, Srbija (2007–2016).

	Prirodne nauke, matematika i IKT	Inženjerstvo, proizvodnja i građevinarstvo	Poljoprivreda, šumarstvo, ribarstvo i veterinarstvo	Usluge
2007	51,4	61,0	56,3	59,6
2011	57,8	65,3	54,8	47,5
2016	55,0	63,1	53,0	49,9

Izvor: Isto kao tabela 1.

Kada je reč o obrazovnim oblastima koje su preovlađujuće „muške“, razlika u brojnosti mladića koji su diplomirali u odnosu na devojke manja je nego u slučaju preovlađujuće „ženskih“ oblasti. Najizrazitije muško područje jeste inženjerstvo, proizvodnja i građevinarstvo, u okviru kojeg je najveća razlika zabeležena 2011. godine, kada su mladići činili gotovo dve trećine diplomiranih studenata (tabela 3). I u

slučaju prirodnih nauka, matematike i informaciono-komunikacionih tehnologija, najizraženija rodna razlika ispoljena je u ovoj godini, kada je među diplomiranim studentima bilo oko 58% mladića. Rodna razlika unekoliko je blaža 2016, ali je izraženija u toj godini nego što je bila 2007. godine.

Oblast usluga izdvaja se od ostalih jer rodna diferenciranost nije ispoljena na isti način u sve tri godine. Za razliku od 2007, kada je udeo devojaka iznosio oko 40%, u 2011. one su činile nešto više od polovine diplomiranih studenata u toj oblasti, dok 2016. godine razlika gotovo da nije postojala.

Tabela 4. Žene doktori nauka u Srbiji prema životnoj dobi, broj i procenat u odnosu na ukupan broj, 2011.

	Broj	% žena u ukupnom broju dr nauka
Svega	7045	38,2
25–29	122	54,5
30–34	482	55,8
35–39	831	55,6
40–44	969	52,1
45–49	1063	46,0
50–54	813	39,8
55–59	828	35,9
60–64	838	32,9
65–69	329	25,6
70–74	266	20,9
75–79	202	18,9
80–84	185	24,4
85+	117	28,3

Izvor: Izračunato na bazi podataka popisa stanovništva Srbije iz 2011. RZS

Naporedno s tendencijama porasta preovladavanja žena u odnosu na muškarce koji su stekli visoko obrazovanje, rasla je i okrenutost žena sticanju zvanja doktora nauka. Prema rezultatima popisa stanovništva Srbije iz 2011. godine, žene su činile nešto manje od 40% ukupnog broja doktora nauka. Međutim, u pojedinim starosnim grupama zabeležen je veći udeo žena nego muškaraca sa tim stepenom obrazovanja (Tabela 4). Kod rođenih krajem 1960-ih, više od polovine doktora nauka čine žene, i ta tendencija je nastavljena i u mlađim naraštajima.

U 2016. godini doktoriralo je 879 žena i 650 muškaraca (RZS 2017, 56). Dominantno muška polja su usluge (muškarci čine oko 70% onih što su doktorirali u ovoj oblasti), kao i inženjerstvo, proizvodnja i građevinarstvo (blizu 60%). Preovlađujuće ženske oblasti jesu umetnost i humanističke nauke, zdravstvo i socijalna zaštita, pri-

rodne nauke, obrazovanje, poslovanje i administracija. Relativno je ujednačen broj žena i muškaraca koji su doktorirali u oblasti informaciono-komunikacionih tehnologija, kao i u društvenim naukama i novinarstvu.

Tabela 5. Nastavno osoblje s punim radnim vremenom, po polu, zvanjima i dužini radnog vremena, Srbija (2007–2016).

	Ukupno			Nastavnici			Saradnici		
	muškarci	žene	% žena	muškarci	žene	% žena	muškarci	žene	% žena
2007/2008	5938	4785	44,6	4072	2660	39,5	1866	2125	53,2
2011/2012	7145	6187	46,4	4942	3727	43,0	2203	2460	52,8
2016/2017	7337	6950	48,6	5473	4722	46,3	1864	2228	54,4

Izvor: isto kao Tabela 1.

Međutim, žene čine manje od polovine nastavnog osoblja u visokom obrazovanju, pri čemu je njihov udeo još manji kada se isključe saradnici u nastavi (Tabela 5). Među predavačima ima oko 40% žena, dok među saradnicima u nastavi žene čine više od polovine zaposlenih. U posmatranom periodu postoji pozitivna tendencija porasta udela žena među nastavnicima na fakultetima. U školskoj 2016/2017. godini, taj udeo je bio veći za oko pet procentnih poena nego 2007/2008. godine.

Tabela 6. Nastavno osoblje koje nema puno radno vreme, po polu, zvanjima i dužini radnog vremena, Srbija (2007–2016).

	Ukupno			Nastavnici			Saradnici		
	muškarci	žene	% žena	muškarci	žene	% žena	muškarci	žene	% žena
2007/2008	600	449	42,8	459	268	36,9	141	181	56,2
2011/2012	881	817	48,1	569	570	50,0	312	247	44,2
2016/2017	1016	977	49,0	675	633	48,4	341	344	50,2

Izvor: isto kao Tabela 1.

Razlika u zastupljenosti žena i muškaraca u slučaju nastavnog osoblja koje nema puno radno vreme ima određene osobenosti (Tabela 6). Veća zastupljenost muškaraca od žena bila je naročito naglašena u prvoj godini posmatranja. Zatim je polna struktura ujednačena u školskoj 2011/2012. godini, za razliku od nastavnika s punim radnim vremenom, dok je u školskoj 2016/2017. zabeležena blaga promena, uz nešto manju zastupljenost žena nego muškaraca. Ipak, u tim školskim godinama, zastupljenost žena među nastavnim osobljem koje nije imalo puno radno vreme veća je nego u slučaju nastavnika zaposlenih s punim radnim vremenom.

Na fakultetima Univerziteta u Beogradu, u školskoj 2016/2017. godini 3.305 žena bilo je zaposleno kao nastavnice s punim radnim vremenom, što je iznosilo 45,6% nastavničkog kadra koji je imao ovaj modalitet zaposlenosti. Udeo je gotovo isti i u slučaju fakulteta univerziteta umetnosti, na kojima je u svojstvu nastavnika bila zaposlena 381 žena.

Tabela 7. Žene zaposlene kao nastavno osoblje s punim radnim vremenom (broj i %), prema fakultetima Univerziteta u Beogradu, Srbija, 2016/2017.

	Broj	%
Farmaceutski fakultet	116	90,5
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju	64	78,1
Filološki fakultet	175	66,3
Tehnološko-metalurški fakultet	101	61,4
Biološki fakultet	100	59,0
Fakultet za fizičku hemiju	27	51,9
Hemijski fakultet	66	51,5
Medicinski fakultet	596	49,5
Stomatološki fakultet	89	49,4
Geografski fakultet	55	49,1
Ekonomski fakultet	100	49,0
Veterinarski fakultet	92	46,7
Fakultet organizacionih nauka	103	46,6
Poljoprivredni fakultet	214	46,3
Učiteljski fakultet	60	43,3
Šumarski fakultet	89	42,7
Fakultet bezbednosti	33	42,4
Arhitektonski fakultet	76	42,1
Fakultet političkih nauka	74	40,5
Filozofski fakultet	180	40,0
Saobraćajni fakultet	108	39,8
Pravni fakultet	86	37,2
Matematički fakultet	67	31,3
Rudarsko geološki fakultet	103	31,1
Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja	51	29,4
Građevinski fakultet	99	29,3
Fizički fakultet	53	24,5
Elektrotehnički fakultet	102	24,5
Mašinski fakultet	190	18,4
Bogoslovski fakultet	36	11,1

Izvor: isto kao Tabela 1.

Posmatrano prema fakultetima, uočava se znatna diferenciranost u pogledu udela žena među nastavnicima zaposlenim s punim radnim vremenom (Tabela 7). Izrazito je preovlađujuća zastupljenost žena među nastavnicima na Farmaceutskom fakultetu (90,5%), dok se u pogledu njihove najmanje zastupljenosti, pored Bogoslovskog, izdvaja i Mašinski fakultet (18,4%).

Osim Defektološkog i Filološkog, postoji nekoliko fakulteta iz oblasti prirodnih nauka na kojima više od polovine nastavnika čine žene. To su Tehnološko-metalurški, Biološki, Fakultet za fizičku hemiju i Hemijski fakultet. Žene čine nešto manje od polovine nastavnika na Medicinskom i Stomatološkom fakultetu, a tek nešto malo manja zastupljenost nego na ovima je i na Geografskom i Ekonomskom fakultetu.

Među fakultetima s nižim udelom žena jeste nekoliko njih iz oblasti tehničkih nauka, kao i Fizički i Matematički fakultet, gde njihov udeo iznosi između 24,5% i 31,0%. Od fakulteta što pripadaju grupi društvenih nauka, najmanja zastupljenost žena među nastavnicima s punim radnim vremenom je na Pravnom, Filozofskom fakultetu i Fakultetu političkih nauka (37,2%; 40,0% i 40,5%). U odnosu na njih, nešto je veći udeo žena u nastavnim zvanjima na pojedinim fakultetima iz oblasti tehničkih i primenjenih nauka, kao što su Arhitektonski fakultet i Fakultet organizacionih nauka (42,1%; 46,6%).

4. Diskusija i zaključci

Analiza relevantnih podataka statistike obrazovanja i popisa stanovništva potvrdila je da postoji rodna segregacija u visokom obrazovanju u Srbiji, kao i kontinuitet rodni osobenosti u odnosu na prethodni period. Devojke ne samo da su se češće od mladića upisivale na fakultet već je razlika još naglašenija kada je reč o studentima koji su diplomirali.

Uspostavljeni rodni modeli mogu se shvatiti kao posledica različitog odnosa i različitih očekivanja. Žene su sklone da visoko obrazovanje doživljavaju kao put koji će im omogućiti ostvarivanje željenog načina i kvaliteta života (Blagojević 2002). Takođe, u pojedinim periodima društvenog razvoja naglašenije doživljavanje visokog obrazovanja kao okvira koji pruža veće mogućnosti može delovati podsticajno na žensku populaciju, ali uticaj obrazovanja kao faktora društvenog položaja zavisi i od socioekonomskog i sociokulturološkog konteksta, kao i od niza individualnih faktora (Diprete & Buchman 2006, 20).

Po sticanju tercijarnog obrazovanja, žene su suočene s određenim nepovoljnostima svog položaja. Jedna od njih proizlazi iz specifičnosti izbora oblasti unutar kojih su stekle visoko obrazovanje, što produkuje nepovoljan položaj na tržištu rada. Zatim, veće angažovanje žena u aktivnostima vezanim za porodicu ograničava njihovu profesionalnu karijeru, otežava angažovanje u naučnom i akademskom radu,

kao i obavljanje ključnih uloga u istraživačkim projektima, a u konačnom ishodu za rezultat ima rodni jaz u zaradama između visokoobrazovanih žena i muškaraca.

Analiza je potvrdila da u Srbiji postoje snažno naglašene rodne osobenosti u pogledu oblasti visokog obrazovanja. Najizrazitija rodna prenaplašenost, u sve tri posmatrane godine (2007, 2011. i 2016. godina), jeste u slučaju sticanja diploma u oblasti obrazovanja. Najintenzivnija je bila 2007, kada je broj devojaka bio čak osam puta veći od broja mladića (devojke su činile gotovo 90% diplomiranih studenata u ovoj oblasti). U slučaju oblasti koje su više „muške“, rodna diferenciranost je slabije izražena. Najevidentnija je u oblasti inženjerstva, proizvodnje i građevinarstva, gde su u posmatranom periodu mladići činili između 60% i 65% diplomiranih studenata.

U posmatranom periodu (2007–2016) postoji vrlo blaga tendencija ublažavanja rodne razlike među diplomiranim studentima u oblasti obrazovanja, usled malog ali ipak zabeleženog porasta broja muškaraca. Kada je reč o inženjerstvu, proizvodnji i građevinarstvu, najizrazitijoj „muškoj“ oblasti, tendencije su nešto drugačije. Rodna razlika je nešto veća 2011. nego 2007. godine, dok je 2016. ona blago smanjena, ali je bila nešto veća nego u početnoj godini posmatranja.

Jedino je u oblasti usluga došlo do promene u načinu na koji je izražena rodna razlika. Dok je 2007. godine to bila izrazito „muška“ oblast (60% diplomiranih studenata bili su muškarci), 2011. godine devojke su činile više od polovine studenata koji su stekli diplome unutar ove oblasti. Usled blagog smanjenja udela devojaka u 2016. godini, to je oblast sa najujednačenijom polnom strukturom diplomiranih studenata.

Analiza je pokazala da u Srbiji postoji porast udela žena koje su stekle diplome doktora nauka. Podaci popisa stanovništva iz 2011. godine govore da od generacija rođenih krajem 1960-ih, u svim starosnim kohortama, žene čine više od polovine osoba koje su stekle zvanje doktora nauka. Međutim, i u tom pogledu postoje pokazatelji koji potvrđuju neravnopravnost u odnosu na muškarce. Pored rodni specifičnosti obrazovnih oblasti, na to ukazuje i manja zastupljenost žena među nastavnicima u visokom obrazovanju. Zanimljiv je primer Učiteljskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, gde su žene činile 43,3% nastavnika s punim radnim vremenom, iako je obrazovanje tipično „ženska“ oblast (90% svršenih studenata na učiteljskim fakultetima su žene).

Mogućnosti profesionalne realizacije žena koje su se opredelile i za porodicu i za nauku, pored položaja unutar porodice, uslovljene su i modelima u pogledu karijernog napredovanja i organizacije naučnoistraživačkog rada. U tom kontekstu istaknuta je potreba uspostavljanja modela koji „neguje ideju inkluzivnosti i diverziteta u nauci“, koji znači skladniju realizaciju profesionalne uloge s privatnim životnim iskustvima i izazovima, omogućavajući veći stepen fleksibilnosti u realizaciji profesionalne karijere, što za posledicu ima veću zastupljenost žena i veću vidljivost njihovih talenata, znanja i doprinosa u stvaranju naučnog znanja (Blagojević 2009, 32).

Imajući u vidu način manifestacije rodne segregacije u visokom obrazovanju u zemljama Evropske unije (Macarie & Moldovan 2015), može se reći da uočeni model

u Srbiji nije suštinski drugačiji. Među državama članicama EU28 postoji diferenciranost u rodnoj ravnopravnosti i u intenzitetu rodne nejednakosti između visokoobrazovanih žena i muškaraca, ali pitanja rodnih izbora obrazovnih oblasti i podzastupljenosti žena u nauci i profesorskom radu jesu opšta mesta.

Neravnopravnost visokoobrazovanih žena u odnosu na populaciju visokoobrazovanih muškaraca determinisana je tradicionalnim obrascem podele rodnih uloga, kao i mehanizmima proizvodjenja obrazaca karijernog napredovanja koji nisu uključili specifičnosti pozicija naporednog obavljanja profesionalnih i porodičnih aktivnosti i obaveza. Prevashodna angažovanost žena u ispunjavanju porodičnih obaveza i brige o članovima porodice u znatnoj meri remeti i otežava njen položaj u sferi naučnoistraživačkog rada i na predavačkim pozicijama u visokom obrazovanju.

Jedan aspekt ublažavanja konfliktne pozicije visokoobrazovanih žena jeste prevazilaženje tradicionalnog obrasca rodnih uloga unutar porodice i stvaranje mogućnosti za optimalnije angažovanje na profesionalnom polju i realizaciju individualnih potencijala. Drugi se tiče pristupa u vrednovanju rada, definisanju puteva karijernog napredovanja, kao i načina organizacije naučnog rada i realizacije istraživačkih projekata.

Rodna segregacija u visokom obrazovanju uslovljena je kulturnim normama čiji su uticaji i na nivou društva i na individualnom nivou veoma snažni. Činjenica da ona postoji i u državama koje su postigle najviše standarde rodne ravnopravnosti govori o otpornosti ovog fenomena i o složenosti njegovog regulisanja.

Literatura

- Baltic Consortium. (2018). *2018 Report. National Legislations on Gender Equality with a focus on the implementation of Gender Equality*. Preuzeto sa: http://oceanrep.geomar.de/43127/1/National_Legislations.pdf
- Barone, C. (2011). „Some Things Never Change: Gender Segregation in Higher Education across Eight Nations and Three Decades“. *Sociology of Education*, 2, 157–176. doi: 10.1177/0038040711402099
- Blagojević, M. (1991). *Žene izvan kruga*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Blagojević, M. (2002). „Žene i muškarci u Srbiji 1990–2000: urođnjavanje cene haosa“. U: S. Bolčić & A. Milčić (ur.) *Srbija krajem milenijuma: razaranje društva, promene i svakodnevni život* (str. 283–314). Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Blagojević, M. (2009). „Naučna izvrsnost na poluperiferiji: Hijerarhije, isključivanje i moguća feministička strategija za proizvodnju znanja“. U: J. Babić-Avdispahić, J. Bakšić-Muftić & Ugo Vlasić (ur.), *Rod i nauka* (str. 19–39). Sarajevo: Centar za interdisciplinarnu postdiplomske studije.
- Charles, M. & Bradely, K. (2002). „Equal but Separate? A Cross-National Study of Sex Segregation in Higher Education“. *American Sociological Review*, 67(4), 573–599. Preuzeto sa: <http://links.jstor.org/sici?sici>

- Diprete, A. T. & Buchmann, C. (2006). „Gender-specific trends in the value of education and emerging“. *Demography*, 43(1), 1–24.
- European Commission. (2005). *2005 Working document. Women in Sciences: Excellence and Innovation Gender Inequality in Science*. Preuzeto sa: https://ec.europa.eu/research/swafs/pdf/pub_gender_equality/sec_report_en.pdf
- European Commission. (2012). *Report of the Expert Group. Structural change in research institutions: Enhancing excellence, gender equality and efficiency in research and innovation*. Preuzeto sa: https://ec.europa.eu/research/swafs/pdf/pub_gender_equality/structural-changes-final-report_en.pdf
- European Institute for Gender Equality. (2016). *Analytical Paper. Integrating gender equality into academia and research organizations*. Preuzeto sa: <http://eige.europa.eu/gender-mainstreaming/toolkits/gear>
- European Institute for Gender Equality. (2017). *2017 Report. Gender Equality Index Measuring gender equality in the European Union 2005–2015*. Preuzeto sa: <https://eige.europa.eu/rdc/eige-publications/gender-equality-index-2017-measuring-gender-equality-european-union-2005-2015-report>
- European Parliament. (2015, February). *2015. Empowering women and girls through education*. Preuzeto sa: <http://www.europarl.europa.eu/studies>
- GenPort. (2017, March). *2017 Policy Brief 8. PB8 – Implementing gender equality plans in research performing organisations: How to innovate?* Preuzeto sa: http://www.genderportal.eu/sites/default/files/resource_pool/pb8_gep_rpo_inno.pdf
- Guil, A, Mimbrero C. & Cámara, S. (2016). „Gender Competences Assessment to Promote Gender Equality in University“. Poster Presentation, 9th European Conference on Gender Equality in Higher Education (and Research) Université Paris Diderot, Paris 12–14 September, 2016. Preuzeto sa: <http://www.genderportal.eu/resources/gender-competences-assessment-promote-gender-equality-university-0>
- Gupta, N, Kemelgor, C, Fuchs, S. & Etzkowitz, H. (2004). „The ‘Triple Burden’: a cross-cultural analysis of the consequences of discrimination 41 for women in science“. In: European Commission, *Gender and Excellence in the Making* (str. 41–51). Brussels: European Commission Directorate-General for Research Information and Communication Unit.
- Macarie, F. C. & Moldovan, O. (2015). „Horizontal and Vertical Gender Segregation in Higher Education: EU 28 Under Scrutiny“. *Managerial Challenges of the Contemporary Society*, 8(1), 162–170. Preuzeto sa: <https://www.researchgate.net/publication/307864282>
- Milić, A. (1994). *Žene, politika, porodica*. Beograd: Institut za političke studije.
- Reimer, D. & Pollak, R. (2010). „Educational Expansion and Its Consequences for Vertical and Horizontal Inequalities in Access to Higher Education in West Germany“. *European Sociological Review*, 4, 415–430. DOI:10.1093/esr/jcp029
- RZS. (2017). *Žene i muškarci u Republici Srbiji*, Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Šobot, A. (2014). *Rodna neravnopravnost u Srbiji: Demografsko gledište*. Beograd: Institut društvenih nauka.